

досвіду участі у соціальних відносинах, соціально-психологічних, міжособистісних стосунках.

Вище наведене вказує на те, що проблематика педагогічної взаємодії стосується досить великого кола питань, які потребують її системного дослідження на основі переходу від парадигми локального до парадигми складного процесу, що має відповідну часову транспективу і відтворює складні взаємозв'язки соціальної, соціально-психологічної, міжособистісної взаємодії.

Тому на сьогоднішній день задача вчителя полягає у створенні умов для реалізації творчого потенціалу кожної дитини. Відомо, що не є новим у педагогіці положення про суттєвий вплив на результативність навчального процесу характеру взаємовідносин між його учасниками. Процес навчання складається з діяльності вчителя, тобто викладання і діяльності учня або колективу учнів, тобто учіння, і має двобічний характер, тобто неможливий без їхньої дидактичної єдності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш.А. Гуманно-личностный подход к детям / Амонашвили Ш.А. – М., 1998. – 544 с.
  2. Велитченко Л.К. Виды субъект-субъектных отношений в педагогическом взаимодействии / Велитченко Л.К. // Дидактические аспекты педагогического взаимодействия в школе и вузе: сб. научн. сообщ. – Измаил. – 1994. – С. 14 – 16.
  3. Гончаренко С.У. Методика – як наука / Гончаренко С.У. // Шлях освіти, 2000. – № 1. – С. 2 – 6.
  4. Зимняя И.А. Педагогическая психология / Зимняя И.А. – Ростов-на-Дону, 1997.
  5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Костюк Г.С.; под ред. Л.М. Проколієнко. – К., 1989. – 608 с.
  6. Кондрашова Л.В. Гуманізація учебно-воспитательного процесса школы: история, теория, поиски: учебно-методическое пособие / Кондрашова Л.В. – Кривой Рог, 1996. – 74 с.
  7. Коротаева Е.В. Директор-учитель-ученик: пути взаимодействия. – М.: Сентябрь, 2000. – 144 с.
  8. Соколов В.Н. Педагогические взаимодействия в эвристическом обучении: автореф. дисс. д-ра пед. наук. / Соколов В.Н. – М., 1997. – 40 с.
  9. Сухомлинский В.А. О воспитании / Сухомлинский В.А., – М., 1973. – 543 с.
- В данной статье педагогическое взаимодействие рассматривается как системное явление в педагогическом процессе, реализуется учителем, деятельность которого является основой для развития деятельности ученика не только в учебном процессе, но и в повседневной жизни.*

Ключевые слова: личность, деятельность, учебный процесс, педагогическое взаимодействие, субъект-субъектные отношения, субъект-объектные отношения.

In this article pedagogical co-operation is examined as the system phenomenon in a pedagogical process, realized a teacher, activity of which is the background of development of activity of student not only in an educational process but also in everyday life.

Keywords: personality, activity, educational process, pedagogical co-operation, subekt-subektni zvyazki, subekt-obektni zvyazki.

УДК 37.018.1

Т.О. Шахрай,
старший науковий співробітник
відділу виховних систем у педагогічній
освіті ШООД НАПН України,
кандидат історичних наук,
м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ

З огляду на трансформаційні процеси, що відбуваються у сучасному суспільстві й принципово нові вимоги до виховання особистості дитини у сім'ї, на сьогодні особливо важливо, правильно зорієнтувати вибір батьків у застосуванні методів родинного виховання. У зв'язку з цим нами проаналізовано психолого-педагогічні чинники родинного виховання дітей.

Ключові слова: психологічні чинники, педагогічна дія, батьківська компетентність, родинне виховання.

Якщо педагогіка хоче виховувати людину у всіх відношеннях, то вона повинна попереду пізнати її також у всіх відношеннях
К.Д.Ушинський

XXI ст. – епоха інформаційних технологій, де майбутнє не може бути чітко прогнозовано, а теперішнє має декілька потенціальних ліній розвитку. Сучасна людина знаходиться в ситуації постійного вибору, пошуку оптимального рішення відповідно до швидкозмінних умов життя. Постіндустріальне суспільство значно більшою мірою зацікавлене в особистостях, здатних самостійно і активно діяти, приймати рішення, гнучко адаптуватися до змінних умов життя. Відтак, відмінною рисою сучасного суспільства є зростання інтересу до психологічних ресурсів людини як основи всіх інших ресурсних складових людської цивілізації.

«Психологія, щодо можливості застосування в педагогіці й своїй необхідності для педагога посідає перше місце між усіма науками» - писав

засновник педагогічної антропології і психології, один із виданих основоположників педагогіки і психології України і Росії К. Ушинський. В своїй головній праці «Людина як предмет виховання» він підкреслював важливість знання психології як головного чинника в дієвості психолого-педагогічних принципів виховуючого навчання цілісної особистості [6, с. 564 – 584].

Формування особистості – одне із найбільш цінних завдань, що будь-коли вирішувалось людством. Історичні факти свідчать, що проблема виховання молодого покоління виникла давно і завжди перебувала в центрі уваги всіх держав світу. Сьогодні в Україні, як і в будь-якій іншій країні світу, розв'язання назрілих проблем навчання і виховання підростаючого покоління пов'язується перш за все з завданням формування сучасної особистості, що включає здатність до самостійного критичного мислення, засвоєння нового знання, соціальну та моральну зрілість.

Проте, не применшуючи значущості громадських інститутів виховання, необхідно визнати, що людство не створило іншої ланки у виховній системі, що за силою емоційно-морального впливу на зростаючу людину відповідала б родинному. Так, державною національною програмою «Освіта (Україна XXI ст.)» одним із пріоритетних напрямів реформування освіти визнано родинне виховання, як «...першооснову розвитку дитини як особистості» [ст. 59 Закону України «Про освіту»].

Родинне виховання має ряд переваг: бою індивідуальне, впливає безпосередньо на конкретну особистість; любов до батьків забезпечує всю повноту почуттів дитини (діти в неблагополучних, неповних родинах і сироти страждають від нестачі тепла й уваги); родина як соціальна мікрогрупа передає різномісний соціальний досвід підростаючому поколінню; є найважливішою сходинкою соціалізації особистості.

Варто пам'ятати, що родинне виховання – це постійний та цілеспрямований процес вивчення дитини, виявлення її інтересів, запитів, захоплень, схильностей і здібностей, достоїнств і недоліків, позитивних якостей і негативних рис. І, лише врахувавши всі ці моменти, батьки одержать можливість цілеспрямовано й обґрунтовано, отже, і плідно впливати на формування особистості зростаючої людини, акцентувати увагу на її позитивних сторонах і розвивати їх, а з іншого боку, наполегливо переборювати негативні риси. Відтак, *об'єктом* роботи буде виступати *родинне виховання, а предметом – психолого-педагогічні особливості* родинного виховання.

Про напрями сімейного виховання, стосунки між батьками і дітьми писали Аристотель, Г.Сковорода, Я.Коменський, Ж.-Ж.Руссо, Г.Песталоцці та ін. Важливого значення проблемі виховання у сім'ї, що включала формування загальнолюдських цінностей та якостей як чесність і честь, гідність і благородність, любов до людей і працелюбство надавали Я.Корчак, О.Барвінський, А.Макаренко, В.Сухомлинський, К.Ушинський, М.Степнякович та ін.

Справжнім педагогічним надбанням сучасності є дослідження Н.Ничкало про концепції Людина, Родина, Батьківщина, Людство у Посланні Папи Яна Павла II до людей всього світу, до сімей, до людей похилого віку, до жінок, до дітей, до митців різних соціальних спільнот, «можна сказати, – до кожного, хто живе, творить і ходить по цій землі» [9, с.13].

У працях сучасних українських дослідників В. Андрушенка, І.Беха, С.Клепка, М.Коноха, В.Корженка, В.Кременя, М.Култасвої, В.Лугового, В.Лутця, І. Надольного, І.Радіонової висвітлюється проблема демократичного та національно-патріотичного виховання з філософсько-антропологічними акцентами. Виховання розглядається як необхідна форма вдосконалення особистості, яка ґрунтується на основі засвоєння нею матеріальних і духовних пластів культури, це потужний чинник формування національної еліти та цінностей державотворення. У процесі виховання засобами переконання, стимулювання, спонукування утверджуються та посилюються суспільно значущі цінності.

Проблематику педагогічної антропології на соціально-філософському рівні розглядає педагог, філософ сучасності І.Зязюн. Так, серед актуальних проблем антропології у своїй праці «Філософія педагогічної антропології» І.Зязюн наголошує на важливості «...питання повноцінного розвитку особистості, формування її ціннісних орієнтирів, психологічного захисту, збереження психічного здоров'я, створення сприятливих умов для її розвитку і саморозвитку», що можливе лише за умови задіяння «...антропологічного потенціалу всієї системи освіти» [3, с.6]. Оскільки «антропологія педагогічна (поряд із культурною, етнографічною, лінгвістичною, соціологічною, історичною та ін.) розгортає наукове осмислення людини в координатах її освіти, виховання, учіння. Це теорія цінної особистості, що реалізує ідею «особистості, яка розвивається в світі, який також розвивається» [3, с.6].

Відтак, питання дослідження психологічних чинників педагогічної дії родинного виховання у сучасних умовах розвитку суспільства набуває особливого значення і стає однією з головних у педагогічній теорії і практиці. Проте мова іде не про винайдення нових методів та форм виховання, а про застосування надбаних історико-педагогічної теорії та практики. Одним із шляхів вирішення цього питання є вивчення психолого-педагогічного досвіду родинного виховання здобутків минулого та якісна його інтерпретація з метою критичного осмислення й творчого використання.

На сьогодні, внаслідок трансформаційних процесів у суспільстві, виховний процес не лише урізноманітнюється, але й ускладнюється. Як наслідок поступальної еволюції життєдіяльності людини – суттєві зміни у структурі сім'ї та сімейних відносинах. Так, на думку сучасної дослідниці соціальної педагогіки Г.Лактіонової, «у сучасних дітей у порівнянні з їхніми ровесниками з недалекого минулого старші за віком батьки, значно менше сестер і братів, а іноді вони зовсім відсутні, але, як правило, є не тіль-

ки бабусі та дідуся, але й прабабусі, у деяких – прадідусі». Така ситуація на сьогодні є характерною, оскільки, «починаючи з другої половини минулого століття, все більше жінок у всіх країнах світу стають економічно активними, обіймають провідні посади у бізнесі та політиці, що надає підстави для визнання неформального терміну "СВАлюція", що характеризує "новий час"» [7, с.72].

Проте, емансипація, що характерна і для сучасного українського суспільства, має і зворотню, не таку привабливу сторону: біля 110 тис. дітей зростають без батьківської опіки і піклування; біля 3 тис. дітей перебувають у 11 колоніях для неповнолітніх за скоєні правопорушення [15]. Україна займає перше місце у європейському рейтингу з вживання алкоголю серед дітей та молоді, а також по динаміці поширення ВІЛ/СНІДу [4, 10].

Відтак, родинне виховання – перша природна і постійно діюча ланка виховання. Без докорінного поліпшення родинного виховання не можна домогтися значних змін у подальшому громадянському вихованні підростаючих поколінь. У сім'ї закладається духовна основа особистості, її мораль, самобутність національного світовідчуття і світорозуміння. Ця істина підтверджується усім ходом розвитку людської цивілізації. Значення родини як носія генетичного коду майбутнього покоління – однозначно безсумнівне.

На сьогодні більшість наукових досліджень підтверджують наявність тісного зв'язку між типом особистості, яка формується, й виховним потенціалом родини, оскільки родина характеризується безперервністю та тривалістю виховних стосунків між людьми різного віку, життєвого досвіду, різних особистісних якостей, із різним соціальним статусом у суспільстві. Дім і родина – це місце спілкування людей, різних за професіями, але однаково захоплених спільними ідеями, мистецтвом, наукою тощо.

Саме в родині дитина набуває першого досвіду, вчиться спілкуватися, переймаючи правила поведінки від старших, повторюючи їх, роблячи зіставлення, аналізуючи, відкриваючи для себе нові можливості у вирішенні тих чи інших своїх дитячих проблем. «Для маленької дитини – це цілий світ, у якому вона живе, робить відкриття, вчиться любити. Як учасник внутрішньо сімейних подій, вона проникається всім, чим живуть дорослі, переймає їх судження й погляди на світ, судить їх оцінками» [11, с.94]. Відтак, атмосфера, у якій виховується дитина, стає її рідним середовищем, що має важливе значення у творенні її емоційного світу у якому вона відчувається найкраще, і це має вплив на її подальше життя: становлення особистості, подальший вибір професії тощо.

Простежимо висловлювання В.Галицької про ранні враження Р.Шумана: «...побувавши з батьком в Карлсбаді (Карловіх Варах), Шуман почув гру гру піаніста Мошелеса, яка справила на нього приголомшливе враження. Тоді-то, вперше, зародилася в нього думка стати музикантом...» [2, с.365].

Чи була б творчість польського композитора і піаніста Ю.Заремського органічно пов'язана з музичним і літературним фольклором Волині, повагою до українського народу (народився на Волині у сім'ї польського шляхтича), якби його дитинство не було наскрізь пронизане мелодіями польських і українських пісень. Найпершою вчителькою музики Юліуша, як зазначає польський дослідник творчості композитора Т.Струмільо, очевидно, потрібно вважати його няню – молоду українську дівчину (родом з приміського с.Станишівки), яка співала йому над колискою народні пісні Відтак, народнопісенні інтонації польських і наспівних українських мелодій зазвучали також у п'єсах «Галиційські танці» (інструментовані для симфонічного оркестру Ф.Лістом), «Думка», «Коломийка» [20, с.336].

Дитині передається ставлення батьків та членів родини до національних цінностей через спілкування, споглядання тощо. Знайомлячи дітей з народними думами, казками, пісенним фольклором, прислів'ями, приказками, лічилками члени родини не лише відкривають дітям чарівний світ знань, а й формують мовленнєвий етикет з точки зору національної специфіки: форми звертання, вітання, прощання, що традиційно включають побажання добра, здоров'я; слова ввічливості та етикетні форми українського родинного спілкування, що передбачають ласкаво-шанобливе звертання до кожного члена родини; неслівні звертання на ім'я тощо.

Відтак, передумовою успішного виховання є *духовний зв'язок між поколіннями*: «проблема ціннісних орієнтацій у вихованні наступних поколінь проходить як історія розвитку педагогічної самосвідомості народу під впливом природних і соціальних умов проживання та релігійних вірувань» [12, с.90-92]. *Саме родина (сім'я) має першою сформувати ціннісні орієнтири дитини, які у майбутньому сприятимуть розкриттю її унікальної індивідуальності, не допускаючи нівелювання особистості.*

Яскравим прикладом вдалого родинного виховання та навчання стала сім'я Драгоманових. Розповідаючи про враження дитячих літ (50-ті рр. XIX ст.), Ольга Драгоманова (Олена Пчілка – літ. псевдонім) писала: «В ту пору, коли в педагогіці шкільній і хатній *учити* мало собі синонім *бити*, – нас, дітей, не тільки ніколи не били, а навіть ніякими іншими способами не карали; отже ми виростили, не убачивши ніяких диких сцен розправи сильного з підвладним, старших родичів з тілом і душею беззахисних дітей; для наставляння на добрий розум було тільки спокійне лагідне слово» [13, с.425].

З батькової школи, на думку Олени Пчілки, Михайло Драгоманов виніс «здатність до вчіння»: він був «настільки привчений до читання, до розуміння прочитаного», що ще до вступу в училище залюбки прочитав багато книжок з батькової книгозбірні, в тому числі «История государства Российского» Карамзіна. Сам М.Драгоманов у своїй автобіографії виражав батькові вдячність за одержане від нього духовно-ціннісне добро, за

прищеплення і розвиток інтелектуальних інтересів і почуття людської гідності [13, с.422].

Кризу роки пронесла О.Пчілка теплі спогади про «...початок науки, себто книжної...», як тато читав мені, дівчаткові, перший раз Гоголевого «Тараса Бульбу». Було се чогось у Підварку (ходили ми туди на збір яблук), були у садку цілий день. Тато прослав свого плаща, кликнув мене і почав читати. Здається, ті яскраві малюнки чудового твору ... вкувалися з одного року навіки в мою пам'ять» [13, с.419].

Засвоєні принципи сімейного виховання та навчання О.Пчілка перенесла на своїх дітей. У родині *Косачів* панувало літературне оточення. Мати-поетеса (до того ж етнограф, фольклорист, перекладач, публіцист, редактор, видавець, громадський діяч, член-кореспондент Української Академії Наук з 1924 р.), батько (Петро Косач), який прихильно ставився до літератури, дядько-вчений (Михайло Драгоманов) були найкращими вихователями та вчителями шести дітей. Високоосвічена мати-наставниця О.Пчілка вважала, що вільний дух «Кобзаря» Шевченка, поезії Гете, Гюго, Байрона, Міцкевича справляють значно кращий вплив на процес формування свідомості дітей, ніж гімназійна офіційна наука. Особливу увагу Олена Пчілка приділяла читанню та вивченню іноземних мов. Збереглися відомості, що Леся Українка вивчала та знала французьку, англійську, італійську, німецьку, польську, старогрецьку, латинські мови. Вона читала багато творів в оригіналі різними мовами і робила вдалі переклади. Велика увага у сім'ї приділялась навчанню гри на музичних інструментах. До дітей Косачі запрошували вчителів музики.

Значну роль у родинній педагогіці і сімейному вихованні дітей відігравали народні звичаї, свята, обряди, що виступали як високоемоційні і надзвичайно ефективні джерела народних знань і досвіду. Неодмінною умовою виховання дітей були поїздки по селах Волині (Чекни, Жабориця, Березні, Запруддя, Любитів, Волошки, Уховецьк, Білин, Скулині), щоб вони проїнялись «українським народним духом». Дітям здавалося ж, що «Мама вивозила їх в ті села розважатися. Слухаючи давніх пісень – найбільше обрядових, весільних, купальських – діти духовно збагачувались й змалку пізнавали українську мову (навколишні пані Луцьку дивувались, що дворянські діти розмовляють хлопською мовою)». Це мати відкрила їй Мавку, дядька Лева, Лукаша, Кирилу, «змалювала» декорації до драми й відкрила їй філософський зміст: тільки краса й мистецьки обдаровані люди змінять світ. Запам'ятовуючи народні наспіви селян, Леся через 30 років «затужила за рідними волинськими лісами і за всіма тими істотами, що ними заселяли ті ліси уява старих і молодих волянців-поліщуків» [5, с.38-39]. Саме матері завдячує Леся Українка любов'ю до світової історії (у 18 років, на основі історичних матеріалів і порад її дядька Михайла Драгоманова, написала навчальний посібник «Стародавня історія східних народів») та літератури,

знанням багатьох іноземних мов. Під її впливом розвивався поетичний талант дочки [19, с.262].

О.Пчілка сприяла й літературним спробам інших своїх дітей – Михайла й Ольги – Михайла Обачного і Олеси Зірки. Усвідомлюючи, що кожна людина, зазвичай, на основі власних потреб, інтересів, емоційних переживань вибудовує свою власну ієрархію цінностей, а звернення до найкращих надбань педагогічної спадщини українського народу, зокрема, народних звичаїв, свят, обрядів – це насамперед звернення до цінностей, що містять життєві орієнтири, уподобання, ідеали особистості, соціуму, народу, Олена Петрівна разом із дітьми в імпровізованому домашньому ляльковому театрі не раз ставили спектаклі, рідвяні вертепи. Силами косачівських дітей та селян проводились Шевченківські роквини. Михайло Косач поспіль напише: «коли я став тим, чим єсть, коли я мені є що-небудь доброго, то се дякуючи тобі, мамочко» [1, с.85].

Підтвердженням правильності материнського рішення О.Пчілки щодо принципів сімейного виховання та навчання («хатня наука») стали здобутки та звершення її дітей. Про це сама вона писала в листі від 25 лютого 1892р. до професора Львівського університету Омеляна Огоновського: «В дітей мені хотілося передати свою душу й думки і з певністю можу сказати, що мені се удалося ...» [18, с.85].

Відтак, виховання у сім'ї Драгоманових-Косачів ґрунтувалося на принципах цінності й унікальності особистості, сприйняття дитини такою, як вона є, непередбачуваності особистості, що була пов'язана з наданням права на помилку, на мислення своїми образами, тобто допомогти дитині пізнати себе й оточуючих.

Дослідник побуту і традицій російського дворянства XVIII – поч. XIX ст. Ю.Лотман писав: «Побут – це не тільки життя речей, це і звичаї, весь ритуал повсякденної поведінки, той устрій життя, який визначає розпорядок дня, час різноманітних занять, характер праці й дозвілля, форми відпочинку, ігри. Історія проходить через Дім людини, через її приватне життя. Не титули, ордени чи царська милість, а самодостатність людини перетворює її в історичну особистість» [8, с.17].

Кожна дитина багато обдарована природою й кожна від природи талановита. Проте необхідно пам'ятати, що формування таланту, зокрема, як і формування особистості в цілому, тісно пов'язане з процесом виховання й навчання. В залежності від того, наскільки свідомо, контрольовано й організовано дорослими проходить цей процес, залежить і його якісний показник. Дорослий є центральним регулятором у розвитку психорозумових характеристик дитини, а спілкування з ним – рушійна сила розвитку дитини від народження, що разом з потребою в зовнішніх враженнях моделюється в пізнавальну потребу, на основі якої зростає пізнавальна активність дитини. Постійне спілкування потребує особливої уваги з боку дорослих і

при упущенні може призвести до неочікуваних серйозних психологічних травм у майбутньому чи, як мінімум, збідніння дитячого досвіду.

Проте основою результативного розвитку будь-якої здібності, таланту в тій чи іншій галузі є її генетична передумова, генетична схильність. І хоча вона є недостатньою умовою для розвитку ознаки, однак «вона визначає ймовірність її появи» [14, с. 91]. Відтак принципового значення для народження таланту в будь-якій сфері набуває правильно зорієнтована дорослими дитяча активність. Нерідко добре розвинуті дорослими дитячі здібності за своїм значенням перевершують «природні дані», тоді як найбільш благодатні передумови залишаються нереалізованими. Свого часу ще Григорій Сковорода наголошував: «Родители суть наши лучшие учителя» [16]. В.О.Сухомлинський також наголошував на важливості педагогічних знань батьків особливо «... в той період, коли батько і мати є єдиними вихователями своєї дитини...». Так, «...у віці 6-ти років, – пише В.О.Сухомлинський, – розумовий розвиток, духовне життя дітей в вирішальній мірі залежить від ... елементарної педагогічної культури матері і батька, яка виражається в мудрому розумінні надзвичайно складних душевних рухів людини, яка розвивається» [17].

Теоретично родинне виховання має закладати підвалини духовно-морального і національного світогляду дитини, оскільки дитині важко ще сформувати власні ідеали, то вона шире довіряється тим, які панують у її родині. Проте, не всі сучасні батьки, як свідчать результати науково-педагогічних досліджень, розуміють суть процесу виховання загалом правильно: як спеціальну організований процес, який здійснюється з метою формування у дитини певних особистісних якостей (рішучості, комунікабельності, наполегливості, цілеспрямованості, уміння відстоювати власну думку, пристосовуватися до різних обставин тощо).

Відтак, на сьогодні цілком правомірно постає питання *батьківської компетентності* «як доведеної спроможності кваліфіковано здійснювати функції вихователів дитини, забезпечувати їй найкращі з можливих умов для життя та розвитку. Саме компетентність надає можливість подолання різноманітних ситуацій, деякі з яких не можна передбачити» [7, с.75].

На сьогодні особливо важливо, з огляду на трансформаційні процеси, що відбуваються у сучасному суспільстві, правильно зорієнтувати вибір батьків у застосуванні методів сімейного виховання. З урахуванням психолого-педагогічних аспектів, виховання у сучасній родині має підпорядковуватись ряду загальних умов: знання батьками своїх дітей, особистий досвід батьків; спільна діяльність; вміння спілкуватися (частота, обсяг, мова, тема спілкування, інтереси). Основний ціннісний орієнтер у виховній діяльності батьків – особистість дитини, її людський потенціал – духовно-моральний, інтелектуально-творчий, фізичний, естетичний. І лише за таких умов, кожна дитина може стати благодатним ґрунтом для визрівання талантів та геніїв, морально й патріотично вихованою особистістю у майбутньому, щоб бути корисною своєму народу і Батьківщині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутич І. Леся Українка. Документи і матеріали. 1871-1970 / І.Бутич. – К.: Наукова думка, 1971. – 200 с.
2. Галашкая В. Музыкальная литература зарубежных стран. / В.Галашкая. – М.: Музыка, 1977. – 558 с.
3. Зязюн І.А. Філософія педагогічної антропології / І.А.Зязюн // Концептосфера педагогічної аксіології: Матеріали філософсько-методологічного семінару «Аксіологічна концептосфера педагогічної освіти» / Авт. ідеї і упор. Т.П.Усатенко – К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – С. 6–12.
4. Іванов О. Алкоголізм і наркоманія молодшають / О. Іванов // «День». – №105. – 1998. – 6 червня
5. Косач-Кривинюк О. З моїх споминів / О. Косач-Кривинюк. – К.: Наукова думка, 1971. – 140 с.
6. Костюк Г.С. Передові ідеї в психологічній спадщині К.Д.Ушинського / Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / Під ред. Л.М.Проколенко. – К.: Рад. Шк., 1989. – С.564–584.
7. Лактіонова Г.М. Програми для батьків як складова у системі освіти дорослих: аксіологічний підхід / Г.М.Лактіонова // Аксіологічний підхід – основа формування цілісної особистості майбутнього педагога. – С.72–86.
8. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства XVIII – нач. XIX в. / Ю.М.Лотман. СПб.: Искусство, 1999. – 415 с., С. 17.
9. Нічкало Н.Г. Усвідомлення мети: Людина, Родина, Батьківщина, Людство / Н.Г.Нічкало // Аксіологічний підхід – основа формування цілісної особистості майбутнього педагога. – С. 13–23.
10. Омельченко Оксана. Димова завіса / Оксана Омельченко // «День». – №193. – 2004. – 26 октября.
11. Павлова Л. Раннее детство: у истоков развития личности / Л.Павлова // Дошкольное воспитание. – 1999. – №11. – С. 94–96.
12. Панченко В. Психологічні цінності педагогічної культури / В.Панченко // Теоретико-методологічні засади моделювання навчально-виховних систем у педагогічних закладах освіти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 28-29 жовтня 2009 р.: тези доп. – С. 90–92.
13. Пчілка О. Твори / О.Пчілка. – К.: Дніпро, 1971. – 464 с.
14. Рабович-Щебро И.В. Психогенетика / И.В.Рабович-Щебро, Т.М.Марютина, Е.Л.Григоренко. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 447 с.
15. Реалізація права дитини на виховання в сім'ї: Щорічна національна доповідь // Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/sport/doccatalog/documentid=111968>
16. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У двох томах / Г. Сковорода. – Т.І. – К.: Наукова думка, 1973. – 472 с.

17. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський. – Вибр. Твори в 5-ти томах. – Т. 5. – К., 1977.

18. Українка Л. Документи і матеріали / Л. Українка. – К.: Наукова думка, 1971. – 488 с.

19. Українка Л. Зібрання творів: У дванадцяти томах / Л. Українка. – Т. 10. – Листи (1876-1897). – Л.: Наукова думка, 1978. – 513 с.

20. Шамаєва К.І. Музиканти-поляки з Волині / К. І. Шамаєва // Житомирщина на зламі тисячоліть: матер. міжнар. наук.-красн. конф., 20-23 вер., 2000 р. – Житомир: М.А.К., 2000. – Т. 21. – С. 334–337.

Учитывая то, что на современном этапе развития для цивилизации характерен динамизм, наращивание ее культурного потенциала, усиление социальной роли личности, интеллектуализация труда, быстрая смена техники и технологий – общество ставит принципиально новые требования к воспитанию личности ребенка в семье. В связи с этим нами проанализированы психолого-педагогические факторы семейного воспитания детей.

Ключевые слова: психологические факторы, педагогическое воздействие, родительская компетентность, семейное воспитание.

We see while the present stage of civilization development is characterized by dynamism, increasing of its cultural potential, strengthening of the social role of the individual, intellectualization of labor and rapid change of techniques and technology, the society puts entirely new demands to the education of the child in the family. In this context we analyzed the psycho-pedagogical factors of family upbringing.

Keywords: psychological factors, teacher influence, parental competence, family education

УДК: 37.0642.: 37.048.4

А.М. Шевенко,
науковий співробітник відділу
профорієнтації і психології
професійного розвитку, ІПООД НАПН
України
м. Київ

ВПЛИВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ ВЧИТЕЛЯ – УЧЕНЬ НА ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті дається визначення понять «педагогічна взаємодія», «педагогічне спілкування». Детально розглядаються етапи педагогічного спілкування, робиться акцент на стилях взаємодії учителя і учнів щодо вирішення проблеми професійного самовизначення старшокласників.

Ключові слова: педагогічна взаємодія, педагогічне спілкування, етапи педагогічного спілкування, стилі взаємодії, старший шкільний вік, професійне самовизначення.

Проблема професійного самовизначення старшокласників була є і буде актуальною попри величезну кількість теоретичних доробок та практичних рекомендацій, зроблених у цьому напрямку. Актуальність зазначеної проблеми забезпечується постійними змінами у світі попиту на ті чи інші професії сучасного ринку праці, що пов'язано з розвитком науково-технічного прогресу та економічним зрушенням у нашій державі.

Досягаючи певного вікового етапу, молодь стикається з одним із найголовніших питань свого життя – вибором майбутньої професії. Д.Б.Ельконін та О.М.Леонтьєв в психологічних періодизаціях вікового розвитку провідною діяльністю юнацького віку визначають навчально-професійну діяльність [1, С. 179]. Однак, враховуючи реалії сьогодення, навчальна діяльність старшокласників повинна набути нового змісту та іншого спрямування, зорієнтованих у майбутнє. На сьогодні характер розвитку старшокласників визначають учіння й праця, як основні види діяльності, що сприяють успішному професійному та особистісному зростанню. Ми вважаємо, що орієнтувати старшокласників на професійне зростання варто починати з загальних професійних цінностей, а саме: асертивна поведінка, відповідальне ставлення до справи, реалістичність поглядів на майбутню професію.

Професійне самовизначення – довготривалий динамічний процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої професійної діяльності, виходячи з індивідуально-психологічних можливостей особистості та потреб ринку праці [5, С. 187]. Саме на період навчання в школі припадає час вирішення цього життєво необхідного завдання.

Учитель, як помічник, як досвідчена людина має всі переваги у допомозі учням щодо здійснення ними вибору майбутньої професії. Особистість учнів формується, виховується та створюється завдяки яскравій особистості вчителя, його певним особистісним якостям, стилю поведінки та спілкування. Вчитель, своїм власним прикладом спроможен розвинути в учневі найкращі людські риси, бути авторитетом не лише як особистість, а як професіонал, майстер своєї справи. Він займає активну позицію у процесі соціалізації учнівської молоді, допомагає учневі створити таку модель поведінки, за якої буде відбуватися найефективніше навчання, спілкування та розвиток особистості учня.

Отже, важливим фактором розвитку особистості в ранній юності є налагодження взаємостосунків з батьками, вчителями, іншими дорослими та однолітками. Психологи звертають увагу на наявність певних змін у ставленні старшокласників до вчителів, «криза довір'я» виникає у зв'язку з прагненням учнів до самостійності, звільнення від контролю дорослих.